

VIIPURIN SUOMALAISEN
KIRJALLISUUSSEURAN
TOIMITTEITA

22

Monumenteista tanssiaskeliin

Taiteiden ja kulttuurin
Viipuri 1856–1944

TOIM.
ANNA RIPATTI JA NUPPU KOIVISTO

Kannen kuva: Viktor Svaetichinin maalaus Vesiportinkatu ja kellotorni (1905).

Kuva: Lahden historiallinen museo: VHM ryhmä L: LHMVHMLT9115:303.

Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran Toimitteita 22

Monumenteista tanssiaskeliin – Taiteiden ja kulttuurin Viipuri 1856–1944

Toimittaneet:

Anna Ripatti (osan toimittaja)

Nuppu Koivisto (osan toimittaja)

Anu Koskivirta (sarjan päätoimittaja)

H. K. Riikonen (sarjan päätoimittaja)

Sanna Supponen (sarjan toimitussihteeri ja kuvatoimittaja)

Taitto ja graafinen suunnittelu: Eemeli Nieminen

SBN 978-952-69280-4-3 (sid.)

ISBN 978-952-69280-5-0 (PDF)

ISSN: 1236-4304 (sarja)

Painettu: 2020, Digipaino Kirjaksi.net

Painosmäärä: 300 kpl

Ensimmäinen painos.

Julkaisija: Viipurin Suomalainen Kirjallisuusseura ry, Helsinki

Tapaus Lempi Jääskeläinen: Mitä historialliselle romaanille tapahtuu?

Kirjailija kävelee verkkaisin miotteliäin askelin. Ruokaostokset on ladottu kuluneeseen koriin jota jo äiti aikanaan kanniskeli. Kääntyessään Lehtovaaran kulmasta kotikadulleen kirjailija huomaa mäen päälle kerääntyneen pienen ihmisryppään. Kun hän kiipeää katua ylemmäs, hän näkee, että tuo joukko eri-ikäisiä naisia selailee kirjoja, katselee epätietoisina ympärilleen ja huutelee kadunnumeroita. Kirjailija kuulee nimen Weckrooth ja hymähtää tyytyväisenä. Hän ehättää ryhmän luo ja tokaisee lähimmälle naiselle, joka on hädin tuskin kahdenkymmenenviiden: ”Voinko auttaa? Etsittekö Weckroothin taloa?” Naiset nyökkivät ja nuori nainen vastaa: ”Osa on sitä mieltä, että se on tällä kadulla, osa sitä mieltä, että se on vasta jossain tuolla rannassa.” Kirjailija kuuntelee naisen läntisen hillittyä puheenpartta, naurahtaa ja sanoo: ”Kaikki ovat oikeassa. Juhana Weckroothin talo on tuolla kadun päässä Torkkeli Knuutinpojan torin laidalla.” ”Niin, se missä tapetit puhdistettiin ranskanpullalla ja lattiat jynssättiin viinillä!” joku takarivistä hihkaisee ja kaikki nauravat. Kirjailija nyökkää suopeasti ja jatkaa: ”Niin, se missä on nykyään suojeluskunnan piiriesikunta ja Lotta Svärdin paikallisosasto. Pari vuotta sitten Viipurin juhlatiikolla sen seinään kiinnitettiin Weckrootheista kertova messinkikilpi, ette voi erehtyä. Ja toinen, eli Filip Weckroothin talo, löytyy tuolta samalta suunnalta Piispankadun kulmasta. Siellä oli aikanaan Katariinanhuone ja nykyään siinä on postikonttori.” Naiset hykertelevät ja kiittelevät. ”Enkö minä ole osannut sitä tuon paremmin kuvailla? Yritin kyllä sijoittaa kaiken niin tarkasti että lukija pysyisi kartalla”, kirjailija puuskahtaa ja naiset nostavat katseen kirjoista häneen: ”Mutta teidän olette... Oletteko te...?” Kirjailija purskahtaa nauruun. ”Kyllä kyllä, arvon naiset. Ja minä asun tuossa kadun toisella puolella. Mukavaa päivää teille. Minä menen nyt valmistamaan lounasta.”

Vuonna 1900 syntynyt kirjailija Lempi Jääskeläinen oli jokaisessa elämänvaiheessaan oman vuosisatansa ikäinen. Uran käynnistymiseen asti hänen elämänsä ei ollut kotikaupunki Viipurin pikkuporvaristossa mitenkään poikkeuksellinen – leskiäidin yksinhuoltajuuskaan ei ollut harvinaista. Lempi oli jääskeläis- ja parikkalalaistaustaisen kauppiaan tytär. Juhana (s. 1858) ja Henriikka (tai Henrika, s. 1861, os. Asikainen) Jääskeläiselle syntyi kolme tytärtä, Helmi, Aili (s. 1898) ja Lempi, sekä kuopusveli Arvo, joka kuoli pienenä. Perhe asui Aninan kaupunginosassa, ensin Ainonkadulla, sitten samansuuntaisella Otavankadulla. Vuoden 1905 henkikirjassa perhe on kirjattu asuvaksi Otavankatu 48:aan: vähittäiskauppias Juhana, vaimo Henriikka, tyttäret sekä palvelijatar Hilma Nordman ja kaupanhoitaja Heikki Sinkkonen, jolla oli tapana lukea sanomalehteä ääneen kaikkien kuultavaksi¹.

Perheen isä kuoli vuonna 1908. Vuoden 1916 henkikirjassa leskiäidin titteli on kauppias, joten uuden avioliiton sijasta Henriikka Jääskeläinen on jatkanut kauppaliikkeen pitoa. Vuonna 1912 äiti ja tyttäret asuivat Salakkalahden kaupunginosassa osoitteessa Pajakatu 3; sama Salakkalahdenkadulta Torkkelinkadulle kulkeva lyhyt katu tunnettiin myöhemmin nimellä Kurjenkatu. Salakkalahdessa asuessa Helmi-esikoinen oli jo muuttanut kotoa; musiikkiopintojen jälkeen hän avioitui ja muutti Karttulaan.²

Lempin ollessa yhteiskouluiässä perhe muutti Linnoituksen kaupunginosaan, Katariinankadulle. Vuoden 1916 henkikirjan mukaan kauppiasäidin ja tyttären lisäksi huusholliin muuttivat uskollisen Hilma-palvelijattaren ohella myös Antti Asikainen ja Väinö Veijalainen, luultavimmin äidin sukulaisia ja/tai palkollisia kauppaliikkeessä.

Ensin Lempi vierasti kaupunginosan vanhahtavanraskasta arkkitehtuuria ja katukuvaa sekä ruotsia ja venäjää puhuvia naapureita. Sitten hän alkoi tajuta, että jokaisella rakennuksella oli tarina. Linnoituksen kaupunginosa herätti lennokkaita kouluaineita Vanhassa Yhteiskoulussa kirjoittavan tytön kiinnostuksen historiaan.³

Myös Lempin uudella kotitalolla oli tarina, jonka dramaattisimmat vaiheet olivat kylläkin vielä edessä. Se sijaitsi Venäjän keisarinnan mukaan nimetyllä kadulla osoitteessa Katariinankatu 11 ja kohosi viisikerroksisena kadun korkeimmalla kohdalla. Rakennus oli uljaasti nimetty Domukseksi. Se oli valmistunut vuonna 1904 ja sen oli suunnitellut Viipurin lääninrakennuskonttorin apulaisarkkitehti Karl Hård af Segerstad. Kauppiantyttären kotitaloa oli ollut rakennuttamassa liikemies Victor Hoving, jonka Clouberg-niminen kirja-kauppa sijaitsi katutasossa.

Domuksesta käsin perhe joutui seuraamaan sisällissodan syttymistä, punaisen Viipurin levottomia kuukausia ja loppuvaiheen taisteluita aivan kotitalonsa

juuressa. Sodan traumaattisin yksittäinen tapahtuma oli äidin kuolema, sairauskohtaus, joka jätti nuoret tytöt pärjäämään kaaoksessa ja maailmassa kahdestaan. Samaan aikaan teini-ikäisen Lempin oma krooninen sairaus alkoi oireilla; hän kärsi koko ikänsä sydänvaivoista. Täysorvoksi jääminen 17-vuotiaana tarkoitti myös sitä, ettei menneisyydestä kiinnostuneella nuorella naisella ollut enää vanhempia joilta kysyä sukujuuristaan ja taustastaan tainäiden lapsuus- ja nuoruusmuistoista.

Ilmeisesti tyttärille jäi vanhemmilta jokin eläke, sillä he saattoivat jäädä Domukseen asumaan ja jatkaa koulunkäyntiä. Lisätienestiksi he vuokrasivat ainakin yhtä huonetta asunnosta ulkopuoliselle asukkaalle. Viipuri alkoi toipua sodasta: asukkaat rakensivat kaupunkiaan ja itseään uudelleen. Kadunnimi muuttui Linnankaduksi. Lempi kirjoitti ylioppilaaksi keväällä 1921. Sydänvaivojen takia tuore ylioppilas ei hakeutunut Helsingin yliopistoon opiskelemaan kuten moni ystävä. Sen sijaan hän jäi kotiin toipumaan ja kirjoittamaan novellinaihioita. Aihepiirit sijoittuivat menneisyyteen, ja inspiraatiota Lempi haki J. W. Ruuthin kaksiosaisesta *Viipurin kaupungin historiasta* (1908).⁴

Aineenkirjoittajasta kirjailijaksi

Entisen opettajansa kannustamana Lempi lähetti nipun historiallisia kertomuksia Otavaan ja sai myönteisen julkaisupäätöksen novellikokoelmalle *Opailiristi*, joka ilmestyi vuonna 1923. Vanhan kainon tavan mukaisesti Lempi halusi salata henkilöllisyytensä sekä sukupuolensa ja valitsi kirjailijanimekseen L. J. Inkerin. Kustantajan posti saapui hänelle nimellä Lauri Jääskeläinen. Arvostelut olivat suopeita, ja sekä kriitikot että lukijat arvailivat mielellään esikoiskirjailijan sukupuolta.⁵

Lempi Jääskeläinen profiloitui debyyttistä lähtien historiallisen fiktion kirjoittajaksi. Elantoa kirjoittaminen ei vielä tuonut, joten kirjoittamisen rahoittamiseksi hän toimi vuosina 1924–1927 Viipurin verotuslautakunnan virkailijana ja antoi yksityistunteja ehtolaisille ja muille koululaisille. Vapaa-ajallaan hän valmensi itseään kirjailijana kirjoittamalla sekä opiskelemalla lähdeaineiston takia saksaa ja ranskaa.

Tammikuussa 1927 Lempi jätti puuduttavan leipätyönsä verotuksen parissa ja jättäytyi vapaaksi kirjailijaksi tekijänpalkkioiden ja satunnaisten opetustöiden varaan. Hän alkoi viettää aikaa Viipurin Museossa ja ennen kaikkea sen arkistossa. Tutkija hänessä heräsi, kun hän järjesteli (olletikin vapaaehtoistyönä) arkiston kokoelmia. Hän tutki Viipurin ruotsalaisen lyseon kreikan ja latinan kielen lehtorin Gabriel Laguksen muistiinpanoja ja Viipurin vanhaa *Bürgerbuch*-asukasluettelo. Hän törmäsi asiakirjoihin, joissa puhuttiin jo Ruuthin kuvaile-

Lempi Jääskeläinen ystävineen Monrepos'n kaarisillalla.

masta Weckroothin kauppiassuvusta, ja katseli museosalissa Filip Weckroothin ja tämän toisen vaimon Katarinan muotokuvia sekä kokonaista oviseinää, joka oli tuotu museoon Filip Weckroothin talosta. Siellä tiedettiin peräti keisarinna Katariina Suuren vierailleen.⁶ Talo sijaitsi edelleen Linnankadulla, joskin suuria muutoksia kokeneena, ja se tunnettiin Weckroothin talona, mutta myös Vanhana Postitalona. Toisen kerroksen rokokootyylisessä kamarissa Katariina Suuri oli yöpynyt Filip Weckroothin vieraana 1783. Tämän ”Katariinanhuoneen” sisustus ja irtaimisto talletettiin myöhemmin Viipurin Museoon. Lempi käveli rakennuksen ohi palatessaan muutamien korttelien matkan museosta kotiin.

Syksyllä 1927 valmistui käsikirjoitus hänen toiseen teokseensa *Pyhän Katariinan hopeavyö*. Se oli jälleen kokoelma historiallisia novelleja, ja samaan aikaan hän kirjoittautui Helsingin yliopistoon opiskelemaan historiaa ja arkeologiaa. Sydänvaivojen takia hän joutui tyytymään etäopintoihin Viipurista käsin, eli hänen opintonsa lienevät rajoittuneet lähinnä itsenäiseen opiskeluun ja kirjatentteihin.

Vielä runsasta vuotta aiemmin naismaistereiden työllistymisnäkyvät olivat juridisesti epäselvät, sillä vasta vuonna 1926 säädetty laki naisten virkalkelpoisuudesta varmisti, että naisilla oli oikeus hakea (melkein) kaikkiin

valtion virkoihin ja toimiin. Periaatteessa Lempi Jääskeläisestä olisi voinut valmistuttuaan tulla Helsingin yliopiston opettaja tai Kansallismuseon työntekijä, mutta teoriaa se vielä 1920-luvun lopulla oli. Jos hänellä ei olisi ollut jo orastavaa kirjailijanuraa, hänestä olisi todennäköisimmin tullut historian lehtori tyttökouluun.

Pyhän Katariinan hopeavyö ilmestyi keväällä 1928, nyt Lempin omalla nimellä. Haave pitkästä proosasta eli koko ajan. Lempi halusi lunastaa paikkansa kirjailijana historialliseen tutkimukseen ja arkistolöytöihin perustuvien historiallisten romaanien tekijänä: ”Minä tahdoin näyttää aikalaisilleni, miten kaunis, ihmeellinen ja omalaatuinen Viipuri oli ja miten Viipurin historia oli maineikkain ja monisärmäisin Suomessa.”⁷ Mutta tätä tarkoitusta varten sekä opintojensa rahoittamiseen hän tarvitsi elantoa ja työrauhaa, joten loppuvuodesta 1927 hän kirjoitti rivakasti viihteellisen, omaelämäkerrallisen romaanin *Tyttö jonka sydän oli lasista*. Alaotsikokseen se sai ajanmukaisen ja vetävän tittelin *Elokuvaromaani*. Se julkaistiin tutulla salanimellä vuonna 1928. Tavoite täyttyi. Lempi ansaitsi reippaasti rahaa ja pääsi syventymään romaanikäsitelmien taustatöihin. Lisäksi hän teki suomennostöitä ja opiskeli taustatutkimustensa takia latinaa kunnes lopetti yliopisto-opintonsa terveysyistä vuonna 1929. Viihderomaanin jatko-osalla *Hopeasalmen valtiatar* (1930) hän turvasi itselleen taas kirjoituskuukausia.

Toisin kuin lukemattomien muiden saman sukupolven naisten elämässä, Lempin unelma toteutui. Neliosaisesta Weckrooth-sarjasta, *Weckroothin perhe, Filip Weckrooth, Taistelu vallasta, Onni on oikullinen* (1930–1933), tuli suuri arvostelu- ja myyntimenestys. Lauri Viljanen kehui *Helsingin Sanomissa* sarjan ensimmäisen osan ilmestyttyä, että historiallisen romaanin genre ”on suomalaisessakin kirjallisuudessa pahasti väljähtynyt verettömien ja epätaiteellisten kertomatuotteiden ansiosta” mutta että ”neiti Jääskeläinen” on löytänyt onnistuneen aiheen ja käsittelee sitä kiinnostavasti.⁸ Kun historiallinen romaani alkoi näkyä yhä selvemmin ajan suomalaisessa kaunokirjallisuudessa, Viljanen jo hieman huolestui, alkoivatko ”naisellisten huviromaanien” kirjoittajat sijoittaa aiheitaan menneisyyteen. Tästä syystä hänen mielestään Lempi Jääskeläisen tuli ”olla tiennäyttäjänä” ja ”jatkaa samaan varmaan ja aistikkaaseen suuntaan, jonka hän aloitti Weckroothin perheellä”.⁹

Lempi oli ensimmäisiä suomalaisia naiskirjailijoita, jotka pystyivät elättämään itsensä historiallisten romaanien kirjoittamisella – ja nimenomaan naimattomana, kokonaan vailla miehen säännöllisiä kuukausiansioita.

Seriöösi prosaisti

Weckrooth-sarjan jälkeen Lempi Jääskeläisen loput 1930-luvun romaanit liittyivät Johan Weckroothin sisarentyttäreeseen Natalia von Engelhardtiin. Lisäksi hän julkaisi avoimen kriittisesti luostarilaitokseen asennoituvat romaanit oman aikansa nunnan henkisestä kriisistä (*Nunna*, 1934) sekä 1400-luvun isä Stephanus Laurentiista, langenneesta miehestä (*Herran veli*, 1938). Edellinen pohjautui Lempin tuttavapiirin tositarinaan hengellisestä väkivallasta ja aiheutti Viipurissa närkästystä varsinkin kaupungin roomalaiskatolisen yhteisön piirissä.¹⁰

Tyypillistä Lempi Jääskeläisen koko 1930-luvun tuotannolle oli, että päähenkilöt olivat todellisia historiallisia henkilöitä, samoin kuin tapahtumien suuret linjat, joiden lomaan hän kirjoitti hypoteettisia, fiktiivisiä juonenkulkuja. Usein nämä juonenkulut sijoittuivat niihin vaiheisiin, joista ei ollut mitään dokumentaatiota ja siten ne antoivat kuvitteellisia, mahdollisia selityksiä historiankirjoituksessa esitellyille tapahtumaketjuille.

Romaanien teemoina on ennen kaikkea valtataistelu. Joskus se on aviopuolisoiden välistä mittelöä, mutta ennen kaikkea se on vallasväen sisäistä kamppailua kaupungin johdosta tai jopa valtakunnasta. Eri kansalliset ryhmät pyrkivät valtaan, josta kauppakaupungissa pääsi hyötymään taloudellisesti. Lojaalisuus, petos ja illuusiot ovat tärkeitä teemoja, sisarusparven sisäiset asetelmat, sukupolvien perimät painolastit, seksuaalisuus, naimakauppojen käyttäminen pelivälineenä, iän mukanaan tuoma vieraantumisen, länsi ja itä, lähinaapuri eli hohteleva Pietarin kaupunki, valtakunnanpolitiikka 1700-luvun malliin. Hän keskittyi nimenomaan Viipurin venäläisaikaan ja puntaroi Viipuria idän ja lännen välillä muttei niin mustavalkoisesti kuin 1930-luvun ilmapiirissä voisi kuvitella. Hän ei kirjoittanut aikansa ja sen asetelmien ulkopuolella, mutta hänen romaaninsa eivät ole poliittisia manifesteja vaan fiktiivisiä hahmotelmia etnis-poliittisten ryhmittymien välisistä suhteista ja niiden taustoista. Ehkä joidenkin kirjailijoiden onnistui kaivertaa 1930-luvun kärjistyneessä henkisessä miljöössä enemmän henkistä liikkumavaraa kuin osaamme ajatella.

Lempi oli poikkeuksellisen seriöösi kirjailija. Hän uppoutui taustatutkimuksiinsa, vietti paljon aikaa arkistoissa alkuperäislähteiden äärellä, metsästi uupumatta lähdekirjallisuutta, selasi karttoja ja näki valtavasti vaivaa tarkistaakseen yksityiskohdat ja pystyäkseen luomaan uskottavia ja autenttisentuntuisia henkilöitä, tilanteita, tiloja ja maisemia. Erityinen piirre hänen taustatutkimuksissaan oli perehtyminen Kannaksella vielä tuolloin olleiden vanhojen aateliskartanoiden yksityisarkistoihin ja niiden asiakirjoihin ja kirjeisiin. Arkistoista ei ollut mitään luetteloita eikä hakemistoja, joten niiden löytäminen vaati sitkeyttä ja puhetaitoja. Kartanoiden ovet avautuivat ystävälliselle kirjailijatar Jääskeläiselle, ja hänellä oli sosiaalisia taitoja saada isäntänsä ja

emäntänsä kertomaan muistitietoa suvuistaan ja päästämään yksityiskirjeenvaihdon äärelle (joskus maksusta, erikoista kyllä). Yhdestä kartanosta hänelle vinkattiin jokin toinen kannakselaishovi, johon hän pääsi taas edellisen suosituksesta. Samaa jäljitystyötä hän teki myös Uudellamaalla.¹¹ Helpommallakin olisi varmasti päässyt, mutta moinen ei häntä kiinnostanut. Hän teki Weckrooth-sarjaa kuin väitöskirjaa konsanaan.

Lempi Jääskeläinen sai varsin nopeasti myös näkyvää ja tuntuva tunnistusta: 1930-luvun alkuvuosina Kordelinin rahaston apurahan, Ahlströmin stipendin, Nuorsuomalaisen Naisklubin Säätiön palkinnon sekä Leo ja Regina Wainsteinin Säätiön stipendin. Vuonna 1936 hän sai Weckrooth-sarjastaan kirjallisuuden valtionpalkinnon. Sanomattakin on selvää, ettei sitä ollut tapana antaa naisille. Valtionpalkinnon jaossa oli 1930-luvulla vuosia jolloin yksikään naiskirjailija ei sitä saanut, vaikka palkinto jaettiin viidestä kymmeneen teokselle. Samana vuonna Lempin kanssa palkinnon saivat Heikki Asunta, Tito Colliander, Rabbe Enckell, Lauri Haarla, Saima Harmaja, Helvi Hämäläinen, Arvid Mörne, Toivo Pekkanen ja Heikki Toppila.

Lempillä oli myös selvä yhteys kotikaupungissaan virinneeseen historianharrastukseen. Vaikkei se pelkästään hänen romaaneistaan alkanutkaan, hänen säännöllinen julkaisutoimintansa ja hyvä valtakunnallinen kirjailijamaineensa olivat edistämässä kaupungin ”historiakuumetta”. Kaupungissa järjestettiin sen historiaan liittyviä juhlia, tapahtumia, teatterikappaleita ja kuvaelmia – hieman samaan tapaan kuin turnajaisia ja muita happeningeja nyky-Viipurissa. Sängen usein niiden käsikirjoittajana, kertojaaääninä ja vetonaulana loisti Lempi Jääskeläinen. Oli ennennäkemätöntä, että nainen toimi tähän tapaan puhujana ja asiantuntijana. Lisäksi vuosikymmenellä, jota kieliriidat varsinkin Helsingissä raastoivat, Lempi erottui Viipurin jokapäiväisen monikielisuuden puolestapuhujana. ”Minut löysivät ensimmäiseksi Viipurin vanhat ruotsalaiset, suomalaiset seurasivat sitten esimerkkiä”, hän muisteli ylpeänä vuonna 1957.¹²

Lempin vakuuttavuutta lisäsi ja hänen asemaansa lujitti hänen kykynsä verkostoitua naisvaltaisten harrastus- ja lukupiirien ohella miehiin yhteisöihin, jotka olivat tietenkin arvovaltaisempia ja vaikutusvaltaisempia kuin naisten verkostot. Vuonna 1935 Lempi nimitettiin Viipurin museolautakunnan sihteeri, ja taustalla oli tutkivan kirjailijan statuksen lisäksi verkottuneisuus. Kun maaliskuussa 1933 perustettiin historian ystävien Torkkelin Kilta, Lempi valittiin sen hallitukseen. Kaikki muut hallituksen jäsenet olivat miehiä, ammatiltaan piispaa, maaherraa, hovioikeudenpresidenttiä, kenraalimajuria, kaupunginjohtajaa, museointendenttiä, kaupunginvaltuuston puheenjohtajaa, lehtoria ja pankinjohtajaa. Tässä seurassa yritettiin sinnikkäästi käyttää nuoresta kirjailijajäsenestä titteliä neiti, josta tämä ei pitänyt ollenkaan. Ensimmäis-

Lempi Jääskeläinen Engelin piirtämän Saarelan kartanon portailla Viipurin maalaiskunnassa vuonna 1936. Runsaan kolmen vuoden kuluttua rakennus oli Lempin kiltatoverin, kenraaliluutnantti Harald Öhquistin komentopaikka. Kartano tuhoutui sodan loppupuolella, mutta leijonaveistokset säästyivät.

---

ten kokouksien jälkeen herroille valkeni, ettei kirjailija aikonut jäädä Killan hallituksen kuunteluoppilaaksi niin kuin he olivat ajatelleet. Verkottumisesta alkoi olla konkreettista hyötyä työssä. Kun joissain seurakunnissa Lempiä ei päästetty tutkimaan vanhimpia kirkonkirjoja, hän sai piispa Erkki Kailalta lupakirjeen, joka avasi kaikki hiippakunnan ovet.¹³

Lempin ystävä- ja tuttavapiiriin kuului laaja kirjo erilaisia viipurilaisia. Hän muistelee näköpiiriinsä tupsahtanutta Hilja Pärssistä: ”Meistä tuli hyvät tuttavat ja hän esitti itsensä sinuksi: ’Lempi Jääskeläinen. Eikö ole omituista, että sinä olet porvari ja olet kumminkin vain kauppiaantytär ja minä olen papintytär ja sivistyssuvun jäsen ja olen kommunisti ja työtätekevä’”. Hilja Pärssinen toimi Talikkalan kansanedustajana ja Yhteiskoulun rehtorina ja oli Lempin lohkaisun mukaan itse asiassa varsin hyvätuloinen. Ystävyys ei katkennut edes siihen, että Hilja halusi, että Lempi lähettäisi Hiljan runoja Gummerukseen ja väittäisi niitä omikseen jotta ne julkaistaisiin. Hilja olisi maksanutkin hänelle tästä bulvaanitehtävästä. Lempi ei suostunut, mutta ystävyys säilyi aina Hiljan kuolemaan asti vuonna 1935.¹⁴

Ei ollut harvinaista, että Linnoituksen kapeilla kaduilla vaelteli ihmisiä Lempin romaani kädessä ja etsi tapahtumapaikkoja.¹⁵ Domus seisoi kaiken keskellä kukkulan kuninkaana. Puhelinluettelossa luki: ”Jääskeläinen, Lempi, kirjailija;

Jääskeläinen, Aili, opettajatar, Linnank. 11, as. 16, puhelin 2798”. Samassa rakennuksessa toimi A. Ivankovin Antikvaarinen Kirja- ja Paperikauppa, josta Lempi teki hyviä löytöjä ja jonka omistaja teki hänelle tuiki tarpeellisia käännöstöitä.¹⁶ Kirjailijan talossa oli elämää ja väriä: siinä toimi muun muassa Venäläinen komitea Suomessa oleskelevia venäläisiä varten sekä Pelastusarmeijan piiripäämaja. 1930-luvun alussa siskokset muuttivat pihan puolelta lapsuudenkodistaan kadun puolelle, viidenteen eli ylimpään kerrokseen, jossa heillä oli nyt ”kolme isoa huonetta, tilava halli, jonka ikkunasta näkyi Viipurin linnan torni – palvelijanhuone ja kaunis kodikas keittiö.”¹⁷

1930-luvulla Lempi Jääskeläinen oli osa kotikaupunkinsa keskiluokan historiakulttuuria, julkisuuden henkilö joka edusti historian tunnetuksi tekemistä ja sen muistomerkkien arvostamista. Muuallakin Suomessa hän alkoi olla liki synonyyminen Viipurin historiakuvan kanssa: kirjailija, joka kirjoittaa romaaneja Viipurin värikkäästä menneisyydestä, tekee sitä eläväksi ja siten kansanomaistaa historiantutkimusta.

Talvi- ja jatkosodan järkytykset

Sota-aika oli Lempi Jääskeläiselle sekä henkilökohtainen että ammatillinen katastrofi. Jostakin syystä kodin ja työhuoneen evakuointi Linnankadulta epäonnistui. Ehkä ajatus Viipurin pommittamisesta saati menettämisestä oli liian kauhistuttava, ja se oli pakko torjua syksyn 1939 mielialojen ja tiedottamisen soutamisessa ja huopaamisessa. Ehkä terveyshuolet hidastivat toimeen tarttumista. Lempin kaikki muistiinpanot ja lähdemateriaalit jäivät Linnankadulle. Mukaansa hän sai lopulta vain tekijänkappaleensa, Viipurin Museon pöytäkirjan, Weckroothin suvulle kuuluneen peilin sekä alivuokralaisen oma-aloitteisesti lähettämänä sisarusten juhlapuvut ja -kengät.¹⁸ Myös Lempille kaikkein rakkaimman ja tärkeimmän museon, Viipurin Museon tuhoutuminen talvisodan lopussa on täytynyt olla musertava uutinen, koska sielläkin evakuointi oli ollut vaillinaista.

Ensin sisarukset evakuoituivat isosiskon luo Karttulaan. Siellä 38-vuotias Lempi sai ankaran sydänkohtauksen, mutta selvisi. Väli rauhan aikana sisarukset muuttivat Helsinkiin ja asettuivat asumaan Tukholmankadulle. Lempi täytti päivänsä siirtoväen riennoilla mutta oli masentunut.¹⁹ Väli rauhan aikana ilmestyneessä teoksessaan *Se oli Viipuri vihanta* (1940), jonka Viipurin kaupunki ennen talvisotaa oli tilannut koulukirjaksi, Lempi kirjoittaa: ”Sodan synkkä enkeli tulinen miekka kädessään on karkottanut meidät ’omalta maaltamme’ ja me olemme hajoitettut kuin akanat tuuleen ympäri Suomen niemeä... Ja kaikilla meillä on haikea ikävä sinne Tornien ja Siltojen kaupunkiin, olkoonpa, että meillä on hyvä siellä, missä olemme...”²⁰

Lempi Jääskeläinen delegaatiossa Viipurissa 4.9.1941, hänen vieressään manttelissa kaupunginjohtaja Arno Tuurna. Vetäytyvät puna-armeijan joukot olivat vain hieman aiemmin räjäyttäneet takana näkyvän rautatieaseman. Seuraavina viikkoina venäläiset sotavangit raivasivat rauniot ja purkivat jäljellejääneen sivuseinän.

Eräässä jatkosodan hyökkäysvaiheen symbolisimmassa saumassa, Viipurin takaisinvaltauksessa, Lempi oli harvoja syyskuun alun silminnäkijänaisia. Hän oli nimittäin ainoa nainen, joka otettiin mukaan kaupunginjohton ja TK-upseerien delegaatioon, joka tutustui vastikään takaisin vallattuun Viipuriin syyskuun neljäntenä 1941. Delegaatiossa oli kaksikymmentäviisi miestä sekä Lempi. TK-valokuvaaja T. Nousiainen otoksissa Lempi poseeraa herraseurassa Viipurin rautatieaseman raunioiden edessä. Seurue hymyilee kameralle, mutta tunteet epäilemättä hakevat vielä paikkaansa. Vettä tihuuttaa ja rauniot lemuavat. Lempi kuvataan myös yksin Pyöreän tornin edessä. Hän puristaa jonkinlaisen hymyn.

Tosiasiassa Lempi lienee ollut koko lailla šokissa. Hän käveli viiden tunnin ajan edestakaisin tuttuja katuja ja kaupunginosia ja kävi kotona Linnankadulla. Asunto oli vain lievästi vaurioitunut, mutta hänen muistiinpanonsa ja kirjastonsa olivat kadonneet. Sisar Aili talletti Lempin muistikuvan Viipurin-päivästä ja siitä käy ilmi, että kaupungin tuhoutuneisuus, autius ja miina-vaara järkyttivät häntä rajusti. Taidemuseon portailla ja Vaasankadulla hän oli ahdistunut ja hädissään kunnes viimein vanhempien turmeltuneella haudalla Ristimäessä hän murtui: ”Itkin ääneen ja nuo 25 herraa huomasivat silloin, että ehkä tämä kaikki oli liikaa heikolle naisihmiselle. He koettivat kömpelösti minua lohduttaa taputtamalla minua käsivarteen.” Sydämensä särkenyt Lempi,

Lempi Jääskeläinen Pyöreän tornin edessä 4.9.1941. Sisälle torniin ei voinut mennä, koska pioneerit eivät olleet vielä raivanneet sitä mahdollisista räjähteistä.

joka inhosi neidittelyä ja oli tottunut miesvaltaisiin yhteisöihin, oli niin tolaltaan, ettei pystynyt yöpymään muiden lailla kaupungissa vaan koki vielä pelottavan ajomatkan Lappeenrantaan. Matkaseurana hänellä oli Viipurin Museon johtokunnan jäsen Onni Brummer. Ainoa tapa, jolla kaksikko pystyi vapautumaan retkipäivän hermojaraastavista vaikutelmista, oli mennä Lappeenrannassa elokuviin – ”ja aivan tolkkuttomasti nauroimme siellä”.²¹

Viipuri oli vielä vaarallinen, sillä se oli miinoitettu ja siellä saattoi edelleen olla puna-armeijan sotilaita. Siviilit tarvitsivat lujat perustelut matkustusluville Viipuriin vielä paljon myöhemminkin, saati syyskuun alussa 1941. Ei sydänsairasta Lempi Jääskeläistä pyydetty delegaatioon mukaan pelkästään sen takia, että hän tunsi hyvin retkeä vetäneen kaupunginjohtaja Tuurnan ja muita matkalle valittuja herroja. Häneltä odotettiin kirjallista panosta, samantapaista kuin TK-väeltä ja valistusupseereilta,

mutta kaunokirjailijan ja siviilin ja ennen kaikkea tunnetuimman viipurilaiskirjailijan juhllallisella arvovallalla. Lempin varsin proosallisena tehtävänä oli kirjoittaa kuvatekstit tuhoja esitteleviin TK-valokuviin.

Lempiltä odotetut ja edellytetyt tekstit ilmestyivät jo samana syksynä Otavan kustantamana kirjana *Viipuri ennen ja nyt*, jonka toimitti TK-mies Börje Sandberg. Kirjoitustyö on ollut siis varsin nopeaa ja aivan toisenlaista kuin mihin Lempi oli tottunut. Kirjalle odotettiin varmasti huimaa kysyntää, sillä se toimi raporttina siirtoväelle, joka ei vielä toviin pääsisi kaupunkiin. Kuvakirja oli sotajournalismia, joka valmisteli tuhonäkyihin.

Veristen sotien vuosisadoista kirjoittanut Lempi ei nyt työskennellyt arkistojen, aikalaislähteiden ja tutkimuskirjallisuuden pohjalta, vaan ymmärrettävän järkytyksen vallassa ja kiireisen toimeksiannon saaneena. Ei ihme, että

Lempin laatimat kuvatekstit ovat tilanteen sanelemaa, kalisevaa propagandaa. Silminnäkijän havaintoja ja oivalluksia niissä ei niinkään ole. Hän turvautui tiedotteiden valmiisiin sanoihin, joita oli julkaistu jo talvisodan alusta asti.

Suurin osa kuvateksteistä on vain pohjattoman murheellisia, mutta jotkut niistä tihkuvat kauhistunutta katkeruutta. Kirjailija, joka idän ja lännen vastakkainasettelua romaaneissaan kuvatessaan ei ollut ryssitellyt, kirjoitti nyt ruudinkatkuisesti ”aasialaisesta kulttuurista” ja sen hyökkäyksestä kotikaupunkiin: ”Tästä vanhasta hansakaupungista on jälleen taisteltu. Vielä kerran ovat Viipurin edustalla lännen suora säilä ja idän käyrä sapeli iskeneet kilahtaen yhteen.”²² Koko kirjan konsepti Viipurin dramaattisesta muutoksesta talvisotaa edeltävään aikaan verrattuna teki siitä vääjäämättä kirjoittajallekin raskaan kokemuksen. Hän ei ollut voinut valmistautua provosoiviin näkyihin jotka häntä odottivat.

Peräti samaan aikaan Lempi viimeisteli jatko-osan edellisen vuoden lukukirjalleen *Se oli Viipuri vihanta*. Esipuhe on kirjoitettu lokakuussa Viipurin-käynnin jälkeen. Tilauskuvateksteissä hän ei ollut voinut vapaan vilpittömästi ilmaista tunteitaan tuhotussa kotikaupungissa, joten nyt hän purkaa kylmääviä tuntojaan: ”Sydän satutettuna katselin hävitystä ympärilläni. Ja silloin, istuessani siellä uupuneena ja toivottomana Ruotsalais-saksalaisen kirkon portailla, tiesin, että en voisikaan kuvata Viipurin hävitystä. En vielä –. Samalla uudet perspektiivit avautuivat eteeni tyhjää Paratitenttää katsellessani ja kadonneita, iloisia lapsenääniä kaivatessani hävitetyssä autiokaupungissa. Uudet perspektiivit – menneisyyteen. Halusin paeta sinne hakemaan lohtua ja voimaa entisiltä sukupolvilta, sillä omat voimani tunsin sanomattoman heikkoiksi. Näin ikäänkuin kaksi Viipuria päällekkäin. Sen entisen Viipurin, jonka me olimme saaneet kauniiksi ja vihannaksi, ja sen Viipurin joka oli ollut sitä ennen.”²³ Lempi Jääskeläinen tekee nyt alleviivatusti eron autonomian ajan ja itsenäisyyden ajan ”suomalaisen kauden” ja sitä edeltävien vuosisatojen välille. Aikaisemmin hän oli korostanut aikakausien, hallitusten ja kaupunginisten vaiheiden ja saavutusten kerrostumista toinen toiseensa. Nimekseen kirja sai leppeästi *Vanhan Viipurin hiljaiselo – Kertomuksia 1800-luvun Viipurista*, ja se ilmestyi ennen joulua 1941.

Tiettävästi Lempi Jääskeläinen ei enää koskaan käynyt Viipurissa.

Jatkosodan vuosina Lempi Jääskeläinen kirjoitti lukuisia lehtijuttuja ja piti Yleisradiossa viikoittaista pakinaa. Hän toimi myös sosiaalihoitajana helsinkiläisessä sotasairaalassa ja vaikutti siirtoväen ja viipurilaisten järjestöissä.²⁴ Mutta hän oli masentunut. Ystävättärelleen hän kuvaili tuntojaan helmikuussa 1943, ajankohtana joka Stalingradin tappion takia merkitsi mielialojen yleistä käännettä kohti pessimismisiä: ”Tunnen itseni niin sanomattoman tyhjäksi, kahlaan kuin suossa, hämäryys ympärilläni.”²⁵

Viipuri-aiheisten kertomuskokoelmien ilmestyttyä Lempi jatkoi pitkän proosan kirjoittamista varsinaisesti vasta jatkosodan viimeisenä kesänä ja sodan päätyttyä. Historiallinen romaani ”muinaisilta ajoilta”, *Kvenlannin hurtta*, ilmestyi syyspuolella 1944. Sodan päätyttyä masennus sai Kannaksen menettämisen takia vielä paljon raskaamman painon. Lempi kuvaili sitä kirjeessä:

Tunnen jollakin tavalla olevani nyt juuri aika väsynyt. Kai tämä aika, josta ei täällä pääse eroon, painaa. Lisäksi jollakin tavalla ihminen nykyisin ei jaksa ajatella Euroopan kohtaloa – ja lehtien lukeminen ei enää huvita. Sodan hirvittävä, tuhoava järjettömyys, viattomien ihmispoloisten, vanhuksien, naisten ja pienten lasten kohtalo aivan pakottaa sydäntä. En uskalla ajatella mitään. Sen vuoksi joskus tuntuu niin turhalta luoda kulttuuria omassa pienessä mikrokosmoksessaan – kun kaiken inhimillisen kulttuurin kohtalo on tuhoutua inhimillisten olentojen kautta. Ei, ajatteleminen on pahasta.²⁶

Toipilasaika

Suomen Kulttuurirahaston apurahalla vuonna 1946 Lempi Jääskeläinen sai työrauhaa ja tunnustusta kollegojensa Yrjö Jylhän, Martti Merenmaan, Toivo Pekkasen ja Arvo Turtiaisen rinnalla. Weckrootheihin hän ei enää palannut. Viipurin menettäminen tarkoitti sekä lähdetilanteen suurta muutosta että koko jokapäiväisen luovan yhteyden katkeamista ja Viipurin muuttumista kivuliaaksi muistoksi. Hän viimeisteli Viipurin Satamamieskunnan ennen sotaa tekemän tilauksen mukaisesti historiikin *Välähdyksiä kantajien ammattikunnan historiasta 1545–1945* (1945), vaikka ammattikunnan arkistoa ja kirjailijan lähdemateriaalia tuhoutui sodassa.²⁷ Viipurista evakuoitujen asiakirjojen tultua taas tutkijoiden ulottuville Lempi kirjoitti 1950-luvun alussa trilogian äkkiväärästä viipurilaisesta Johan Cröellistä sekä vuosikymmenen lopulla kaksi romaania Parikkalan historiasta. Lisäksi hän kirjoitti 1950-luvulla muun muassa Viipurin kyljessä sijainneesta Markovillasta sekä Rooman-matkansa innoittamana runoilija Torquato Tassosta. Vuonna 1957 ilmestynyt värikäs ja persoonallinen muistelmä *Kevät vanhassa kaupungissa – kertomus ajasta joka oli* aiheutti skandaalin, vaikka Lempi oli suostunut kustantajan vaatimiin poistoihin. Hauskojen ja lämpimien muistojen ohella Lempi kirjoittaa suorasukaisesti 1920–1930-lukujen silmätekeivistä helsinkiläisistä ja viipurilaisista, joita aikalaiset kykenivät sivuilta tunnistamaan.

1960-luvun alussa Lempi uskaltautui vielä palaamaan – ei Viipuriin, mutta viipurilaiseen aiheeseen, kreivi David Alopaeukseen, josta hän löysi kiinnostavia lähteitä. *Nuori herra David Viipurista* ilmestyi vuonna 1963 ja kirjailija aloitteli sen

jatko-osaa. Samalla hän vietti 40-vuotistaiteilijajuhlaansa. Eläkeikä lähestyi. Karjalan Liiton, Otavan ja muiden tahojen organisoimat kirjailijaeläkeanomukset hylättiin, mutta kun Kirjailijaliiton puheenjohtaja Martti Santavuori tarttui toimeen vuonna 1964, hakemus meni läpi. Lempi totesi voivansa pitää ensimmäisen kesälomansa 24 vuoteen. Mutta lepo tuli liian myöhään. Lempi Jääskeläinen kuoli kotonaan Helsingissä syyskuun 13. päivänä 1964.

Maineesta jälkimaineeseen

Otava julkaisi jo 15.9. *Helsingin Sanomissa* suuren muistoilmoituksen, jossa lainattiin Mika Waltarin sanoja: ”Lempi Jääskeläisen kuvauksen takaa kuulua suuri rakkaus aiheeseen, hän on löytänyt oman alansa ja aihepiirinsä, samoin oman käsittelytapansa, ja juuri se on tehnyt hänestä huomattavan taiteilijan”.²⁸

Seuraavana vuonna ilmestyi *Suomen kirjallisuus* -teossarjan osa V, jossa viiden kirjallisuustieteilijän artikkelit loivat sodanjälkeistä kaunokirjallisuuden kaanonin. Kustantajina toimivat Suomalaisen Kirjallisuuden Seura ja Otava. Kai Laitinen kirjoittaa sotienvälisestä kirjallisuudesta otsikolla ”Tulenkantajia ja aikalaisia”. Lempi Jääskeläisen tuotanto löytyy ”Naisen näkökulmasta” -alaotsikon alta. Yleisteoksen luonnehdinta kirjailijasta kuuluu kokonaisuudessaan:

Tuotteliaan Lempi Jääskeläisen (1900–1964) miltei kaikkien teosten näyttämönä oli vanha Viipuri. Hän tunsi kotikaupunkinsa historian perin pohjin ja ammensi siitä aiheet lähes neljäänkymmeneen romaaniin. Hänen romaaneissaan on runsaasti romantiikkaa, seikkailuja, sääty- ja kansallisuusvastakohtia sekä aitoa paikallisväriä, mutta niitä heikentää sovinnainen ihmiskuvaus ja perinteellisten, jo Topeliuksen avaamien latujen seurailu. Parhaimmillaan Jääskeläinen oli liikkueessaan rokokooajassa ja kuvatessaan laajasti Weckroothin suvun vaiheita. Seitsemän tämänaiheista romaania, jotka ilmestyivät 1930–1937, on koottu yhteisnimeiksi *Weckroothin perhe* ja *Helena Weckroothin tytär*.²⁹

1950–1960-lukujen suomalainen kirjallisuustiede kääntyi uusien ideaalien, modernismin ja uskriteikin puoleen. Yleisesitystään kirjoittaessaan Kai Laitinen oli kriitikkona kiinnostunein modernistisesta runoudesta. Ei ihme, ettei hän piittaa 1930-luvun historiallisista romaaneista. Toinen kysymys on, miten 1930-luvulla kirjoitettu proosa voisi noudatella 1960-luvun ihanteita.

Lempi Jääskeläisen jälkimaineessa näkyy ketju, joka itse asiassa edustaa ”sovinnasta ihmiskäsitystä ja perinteellisten latujen seurailua”. On epäselvää, kuinka monta Lempi Jääskeläisen romaania vuonna 1924 syntynyt Laitinen oli lukenut. Historiallisen romaanin lajityyppiin, kuten esimerkiksi kollega Mika

Waltarin tuotantoon, sisältyi ja sisältyy edelleen liki aina narraatiota, jota voi halutessaan kutsua ”romantiikaksi” ja ”seikkailuiksi”, mutta joita kuvaisi ehkä osuvammin seksuaalisuuden ja juonivetoisuuden piirre. Mieskirjailijoiden kohdalla tämä on ehkä helpompi todeta neutraalimmin. Jos naiskirjailija kuvaa 1700-luvun seksuaalisuuden kulttuuria ja sukupuolten välisiä suhteita, on kyse ”romantiikasta”. Jos hän kirjoittaa valtataisteluista ja politiikasta, ovat kyseessä ”seikkailut”. Topeliaanisuus on moite tuotannolle, jolle ei kuvauksessa hahmotu mitään kontekstia. Muistettakoon myös, että rokokooajan samastaminen feminiinisyyteen on ikivanha tyyliopillinen klisee, jolla ei ole tieteellistä arvoa.

Laitisen teksti jatkuu: ”Myös Martti Santavuori (s. 1901) on kirjoittanut historiallisia romaaneja, mutta hänen lähtökohtansa ja näkökulmansa ovat toiset kuin Jääskeläisen; onhan hän suorittanut merkittävän osan elämäntyöstään upseerina.”³⁰ Naisen kohdalla leipätyö tai porvarillinen ammatti olisi ehkä aiheuttanut luokittelun puoliammatillaiseksi, mutta miehen kohdalla on kyse ”merkittävästä osasta elämäntyötä”. Santavuoren historialliset romaanit saavat muutenkin kunnioittavan kohtelun eikä Laitinen mainitse hänen kevyempää tuotantoaan.

Vuonna 1967 ilmestyneessä teoksessaan *Suomen kirjallisuus 1917–1967 – Ääriviivoja, päälinjoja, saavutuksia* (Otava) Laitinen ei mainitse Jääskeläistä enää ollenkaan.

Yleisesityksistä tulee hakuteoksia jokaiseen kirjastoon ja kouluun, ennen vanhaan jopa joka kotiin. Niiden perusteella etsitään tietoa ja lukemista, tehdään esitelmiä, saadaan käsitystä ja yleissivistystä ja opitaan asenteita. Vielä ennen 2000-lukua yleisteoksia saatettiin kääntää muille kielille. Yleisteoksilla on merkitystä. Niiden kaanon vaikuttaa koko kirjallisuuskäsitykseen ja siihen, mitä luetaan, mitä ei lueta, ja mistä ei edes saada tietoa.

On selvää, että jo Lempi Jääskeläisen elinaikana päivänkritiikki saattoi moittia hänen teoksiaan eikä kaikki vastaanotto ollut kiittävää. Hyvä myyntikään ei aina ollut kaikkien silmissä mainesana. Oli liki väistämätöntä, että 23-vuotias portinvartija T. (Tatu) Vaaskivi moitti Jääskeläisen tuotantoa, esimerkiksi *Taistelua Viipurista* (1935). Vielä 1930-luvun alussa Vaaskivi ihaili Walter Scottin romanttisuutta, kiitteli Topeliuksen Scott-vaikutteita ja arvosti koko lajityypin lumoa, virkistävyyttä ja sen tarjoamaa mahdollisuutta uppoutua menneisyyteen. Hyvä historiallinen romaani ”melkeinpä huomaamatta taritsee lukijalleen päteviä historiallisia tietoja”, Vaaskivi totesi vuonna 1931. Mutta vähitellen Vaaskiven oma käsitys lajityypistä muuttui, ei vähiten siksi, että hän itse alkoi kirjoittaa historiallista romaania. Psykoanalyttisellä herätykselläkin on saattanut olla osansa. Näiden seikkojen myötä hän alkoi kokea, että historiallisen romaanin lajityyppi oli rappeutumassa ja että uutuuksromaani

kohdalla hänen oli suljettava ulos koko kategoriasta niitä, joista ei pitänyt. Näin oli myös *Taistelu Viipurista* -romaanin (1935) kohdalla ja *Ilta-Sanomien* palstalla:

Sen ihmiskuvauksesta on turha puhua! Tapaamme näillä lähes neljäläsadalalla sivulla jalosukuisia naisia, jotka ovat pelkkää pönkkähameeseen puettua lemmentunnetta, topeliaanisia hovimiehiä, jotka astuvat esiin konventtinovellista, urhoollisia sotilaita, jotka vaikuttavat pellistä leikatulta, ensirakastajia, joiden eleet edellyttävät seuranäyttämöiden palkkoja. Tämä oopperakyyneiden ja teatterihymyn, arkistotomun ja museovaatteiden vihlovan epäsuhtainen yhteensovittaminen ei ansaitse historiallisen romaanin nimeä.³¹

Se, mikä on toiselle vastenmielinen speaktaakkeli, on toiselle huolella taustatutkittua visuaalisuutta ja moniaistista havainnollisuutta. Jääskeläisen kuvaamiin eroottisiin konstellaatioihin saattoi olla (mies)lukijana ristiriitaista asetua tai samastua. Mutta Vaaskiven ohjelmallinen asetelma oli ollut valmis jo ennen kuin Jääskeläinen oli edes aloittanut romaaninsa kirjoittamisen. Silti Vaaskivi myöntää epookin ja aistikkuuden viettelevyyden ja tempautuu romanttisesti:

Vanhan Viipurin loisteliaat seurapiirit, joissa suomalainen ja ruotsalainen aines muodostivat vähemmistön slaavilaisen ja germaanisen rinnalla, voisivat nerollisemmän kuvaajan kosketuksesta muuttua upeaksi ihmisgalleriaksi. Krinoliinin ja kankipalmikon, nuuskarasian ja samettiliivien, aaltoilevien silkkilaskosten ja välähtelevän säilän aikakausi kuuluu väriloistoisimpiin, mitä mennyttä aikamuotoa viljelevä kirjallisuus voi toivoa.³²

Aistikkuuden vetovoima on kovin ambivalentti. Vaaskivi kutsuu esiin ”nerollisempaa kuvaajaa” ja erään lahjakkaan, nuoren mieskirjailijan hän löytääkin. Vaaskivi julkaisi itse vuonna 1938 romaanin *Loistava Armfelt*, joka kertoi Gustaf Mauritz Armfeltista (1757–1814). Romaaninsa saamaa hyvää myyntimenestystä Vaaskivi kommentoi väittäen sen johtuvan teoksen ”eroottisista” aineksista ja kaavasta ”naisista naisille”³³ – liekö nuorukainen siis päätynyt itse kuitenkin Lempi Jääskeläisen revierille.

Kritiikki paljastaa myös romantiikka-käsitteen perinpohjaisen ongelmallisuuden. Tatu Vaaskiveä ja historiallisen romaanin lajityyppiä koskevassa tutkimuksessaan (1992) Markku Ihonen tarkastelee hieman myös Jääskeläisen *Taistelu Viipurista* -romaanin. Naisen kirjoittama romaani vaikuttaa olevan väistämättä romanttinen, joten se on ”historiallisiin kulisseyhin lavastettu tarina”. Mutta mitä muuta historiallinen fiktio olisikaan? Tutkija näkee jo romaanin ensilauseiden määrittelevän teoksen romanttiseksi idylliksi, sillä ne kuvaavat

vat aikaista aamua rannalla ja yksinäistä lokkia sukimassa siipiään. Ihosen mukaan Jääskeläisen historialliset romaanit ovat ”luettavissa selvästi topeliaaniseen traditioon”. Tässä on jotain tuttua, mutta varsinainen *déjà-vu* on vielä edessä. Ihosen mukaan Jääskeläisen romaanit ”sisältävät, Raoul Palmgrenia lainatakseni, ’romantiikkaa, seikkailuja, sääty- ja kansallisuusvastakohtia sekä sovinnasta ihmiskuvausta, mutta toisaalta aidontuntuista paikallisväriä.”³⁴ Ihonen siteeraa Palmgrenin tuolloin melko tuoretta teosta *Kaupunki ja tekniikka Suomen kirjallisuudessa ennen ja jälkeen Tulenkantajien* (1989). Sieltä tämä suora Laitis-sitaatti löytyy ilman viittausta Laitiseen: lisäksi Palmgrenin mukaan Jääskeläisen neljänkymmenen [sic] Viipuri-aiheisen romaanin ”taso on viih-teellinen, kertomatapa perinteinen, ’topeliaaninen’; ja ne sisältävät”³⁵ sanasta sanaan sitä mitä Laitisen tekstissä vuonna 1965. Tällainen sanasta sanaan-konsensus löytyy lähestymistavaltaan hyvin erilaisten kirjallisuusmiesten välillä. Ehkä he lukivat enemmän ja arvostavammin toistensa tekstejä kuin (nais)kirjailijoiden romaaneja.

Palmgren moittii Lempi Jääskeläisen impressionistista kerrontatekniikkaa ja valittelee, että ”kaikki jää ikäänkuin kesken”. Annetaan kirjailijan itsensä vastata tähän vuoden 1957 muistelmissaan, jotka Palmgrenin olisi kenties kannattanut lukea:

Meitä viipurilaisia vaivaa eräänlainen outo hienotunteisuus. Ei koskaan sanota jotakin asiaa pohjia myöten vaan jätetään ikään kuin puhekumppanin intelligenssillekin sijaa ja mahdollisuutta täydentää ajatus ja lause. Olen pannut tämän monesti merkille. Siksi, vaikka liikuinkin Viipurissa eri piireissä ja tapasin erilaisessa yhteiskunnallisessa asemassa olevia, kaikissa huomasin tuon saman merkillisen piirteen. Sutkaus, vihjaus, pila ja rohkea leikinlasku pysähtyivät aina määrättyyn pisteeseen, sanottavan asian kynnykselle. Siksi se ei koskaan ollut yliammuttua tahi paljasta. Se oli pikanttia, mutta ei sivistymätöntä.

Tämä seikka vaikutti minuun myös kuvaajana ja kirjailijana, luulisin. Minäkään en selvittänyt asiaa ikään kuin kädestä pitäen vaan lopetin monesti ajatuksen kuin kesken, luotin lukijan älyyn. Se oli tietoista ja samalla myöskin tuota selittämätöntä viipurilaisuutta.³⁶

Palataan Ihoseen. Hän tekee täsmälleen samanlaisen, predestinoidun rinnastuksen kuin Laitinenkin yleisesityksessään: ”Romanttisuus korostuu verratessa teosta nimenomaan miesten kirjoittamiin 1930-lukulaisiin historiallisiin sota-romaaneihin, joiden tematiikassa ja tyylipiirteissä on runsaammin ivalolaista realismia.”³⁷ Romantiikka-käsite on niin feminiininen, että sota- ja taistelukuvausten tiivis yhteys romantiikan kirjallisuuteen ja käsitteeseen tuntuu

haihtuneen näkymättömiin. ”Jääskeläisen ja [Maila] Talvion romaaneissa sota on etäännytetty keskushenkilöiden kokemuksista eikä sankaruuden kuvaukselle jää paljon tilaa”, toteaa Ihonen arvottavasti. *Taistelu Viipurista* -romaanin päähenkilö on Natalia von Engelhardt (1773–1829). Viipurinlahden taistelu käytiin kaupungin ulkopuolella saaristossa vuonna 1790 eikä von Engelhardt osallistunut myöskään Suomen sodan taisteluihin, joita ei käyty Kannaksella eikä Viipurissa, joten romantiikkaan olennaisesti kuuluva sotasankaruus ei tosiaan nouse keskiöön.

Näyttää siis kovin väistämättömältä, että naiskirjailija ja juonikuvioissa mukana olevat naishenkilöt värjäävät historiallisen fiktion romanttiseksi, koska sukupuoli tarkoittaa naista ja seksuaalisuus romantiikkaa. Miehiseksi määrittäminen tavoittaa ”ivalolaisen realismin”.

Paitsi ketjuuntuvat luonnehdinnat, myös kontekstin katkosmainen hukkaaminen mahdollistaa yhä uudet ja uudet huitaistut leimat. Laitisen lanseeraama luonnehdinta on siirtynyt jopa Suomen Kulttuurirahaston Aili ja Lempi Jääskeläisen nimikkorahaston kuvaukseen. Rahasto on perheettömän Lempi Jääskeläisen kirjailijantyön konkreettinen perintö ja lahja tuleville polville, sillä hänen jättämänsä omaisuuden turvin se rahoittaa Karjalan historian ja kirjallisuuden tutkimusta. Silti rahaston esittelytekstissä todetaan lahjoittajan tuotannosta tutuntuntuinen muunnelma: ”Teoksissa esiintyy sovinnaisia ihmiskuvia ja stereotyyppisiä säätyvastakohtia.”³⁸

Jääskeläisen ihmiskuvan tarkemmin määrittelemätön ”topeliaanisuus” tuo mieleen hänen aiheuttamansa närkästyksen 1960-luvun alussa. Televisiohaastattelussa Jääskeläinen kritisoi Runebergin *Vänrikki Stoolin tarinoita*, jotka hänen mukaansa olivat syntyneet ”pikemminkin Porvoon Seurahuoneella punssilasien ääressä kuin taistelun tuoksinassa. Vänrikeissä ei ole juuri kuvattu sodan nurjia puolia, vaan teoksessa vallitsee ’kuollahan herroiksi’-tunnelma. Runebergin koskemattomuutta riensi puolustamaan Kauppalehdessä nimimerkki Pekka Puskuri [ikätoveri, toimittaja Albin Ahonen], joka katsoi Jääskeläisen yrittävän jollakin tavoin horjuttaa Runebergin asemaa kansalliskirjailijanamme. Jääskeläinen vastasi, ettei tämä suinkaan ollut tarkoitus. Ajallinen välimatka Suomen sodan tapahtumiin vain antaa mahdollisuuden irtautua runebergilaisesta ajattelusta.”³⁹

Sain roolin johon en mahdu -antologiassa (1989) Kirsti Manninen kirjoittaa:

Vasta 1960-luvulla Jääskeläisen tuotanto leimattiin viihteeksi eikä hänen tuotantaan enää mainita 1970-luvun kirjallisuushistorioissa. Historiallisia naistenromaneja ammatikseen kirjoittavan kirjailijan malli oli kuitenkin syntynyt.⁴⁰

Kenties viihdeeksi leimaaminen liittyy juuri termiin ”naistenromaani”. Tunnetusti miehet lukevat melko vähän naisten kirjoittamaa kaunokirjallisuutta. On todennäköistä, että silloin harvoin lukiessaan he nimeävät lukemansa alleviivatusti ”naisen näkökulmasta” kirjoitetuksi Toiseksi, jossa seksuaalisuus on romantiikkaa ja narraatio nimetään seikkailuiksi. Lempi inhosi neidittelyä ja halusi, että häntä kutsuttiin ”kirjailija Jääskeläiseksi”. Yleisesityksissä neidittely kuitenkin jatkui hänen kuolemansa jälkeen.

Kirsti Manninen luonnehtii, että Jääskeläisen historiallisten romaanien ”keskeisinä teemoina ovat naisen sisäinen yksinäisyys, miehen ja naisen ajattelutapojen ristiriitaisuus, äitiys ja rakkaus lapseen”. Nämä teemat eivät sinällään kuulosta mitenkään kioskikirjallisuusmaisesti keveiltä, vaikka enemmän Jääskeläistä lukenut pitäisi kenties vallan tematiikkaa Mannisen mainitsemissa yleisempinä. Manninen jatkaa:

Hänen kerrontatekniikkansa oli jo 1920-luvulla varsin moderni verrattuna aikakauden muihin, usein yksitasoisiin ja kaikkitietävän kertojan varaan rakentuviin historiallisiin romaaneihin. Jääskeläinen loi oman, hiukan oikullisen ja jatkuviin näkökulmanvaihdoksiin perustuvan kerrontatapansa, jossa historialliset detaljit voitiin joustavasti yhdistää päähenkilöiden sisäiseen perspektiiviin.⁴¹

Vuonna 1999 ilmestyneessä hakuteoksessa *Kotimaisia naistenvihdeiden taitajia – 100 vuotta rakkautta* on yksi luku Lempi Jääskeläisestä. Näin positio semenoitui. Voi toki myös todeta, että näin pystyttiin pitämään Jääskeläisen nimi kirjastonkäyttäjien ulottuvilla, siis naispuolisten kirjastoasiakkaiden. Teoksessa Kaisa Kurikka kirjoittaa myönteisesti Jääskeläisen tuotannosta: ”Jatkuvat näkökulman vaihdokset sekä herkäät luonnon- ja paikankuvaukset, jotka imaisivat lukijansa mukaan menneen maailman tunnelmaan, rikkovat perinteistä historiallisen romaanin rakennetta.”⁴²

Viihdeleimaa on saattanut edistää se, että elannoksi kirjoitetut ajanviihde-romaanit (1928 ja 1930) leimasivat vaivihkaa Lempi Jääskeläisen, jonka suunnitelmat, ajatukset, haaveet ja koko kunnianhimo olivat historiallisesa romaanissa, suuressa vakavassa genressä. Osansa saattaa olla myös Ota- van nimekesuunnittelulla: romaanille, jolle kirjailija itse oli antanut nimen *Buxhoevden palaa sodasta*, Alvar Renqvist halusi ja sai nimeksi *Keisari rakastuu*⁴³.

2010-luvun lopulle tultaessa naisviihdettä on tutkittu Suomessa akateemisesti jo muutaman vuosikymmenen ajan eikä siihen suhtauduta enää kuten 1960-luvulla. Liekö silti edelleen jokin sokea piste siinä, että käsitteelle ”naisviihde” ei löydy luontevasti vastinparia ”miesviihde”, vaikka kyseinen laji- tyyppi on aivan varmasti olemassa ja tekijänimiä voisi luetella pitkästi. Lempi

Jääskeläisen historiagenren miespuoliset kollegat tuskin päätyvät miesviihteen antologioihin vaan pysyvät lujemmin omassa genressään.

Naisviihdekään ei ole mikään jakojäännös, johon siirretään anakronistisesti sellainen kirjallisuus, joka ei tunnu omalta tai ei vastaa omia kriteerejä, tottumuksia, makumieltymyksiä tai arvoarvostelmia tai jonka konteksti on vieras. Naisviihde ei ole osoite edes silloin, kun historiallisen narraation sisällä kuvattavat naisten yhteisöihin, seksuaalisuuteen tai heteroseksuaalisiin suhteisiin liittyvät juonenkäännteet aiheuttavat kiusaantuneisuutta lukijassa, joka lukisi mieluummin miesten homososiaalisista yhteisöistä. Naisviihde on ammattimaista kaunokirjallisuutta ja oma lajityyppinsä eikä mikään kategoria ”muulle”, ”toiselle” tai ”naisten kirjallisuudelle”.

Kirjailija Jääskeläiselle olisi ollut järkytys tulla jälkikäteisesti rinnastetuksi Hilja Valtosen ”varaventiilikirjallisuuteen”. Hän varmasti ajatteli jättävänsä aivan toisenlaisen perinnön. Kirjailija Jääskeläinen koki popularisoivansa historiatiedettä, mutta ajanvietettä hän ei kirjoittanut. Muistelmateoksessaan *Kevät vanhassa kaupungissa* Jääskeläinen kirjoitti:

Historiallisen romaanin eräs tehtävä [...] oli näyttää kirjailijan omille aikalaisille, kuinka ennen on eletty, ajateltu ja toimittu, minkälaisia ihmisiä ennen on elänyt jossakin kaupungissa tahi paikkakunnalla. Entisten polvien työlle ja ajatuksille on näet rakentunut nykymaailma, minun tapauksessani Vanha Viipuri.⁴⁴

1930-luvun teksti väistämättä vanhenee jollakin tapaa aikojen kuluessa aivan kuten elokuva-, teatteri- ja vaikkapa radioilmaisu – tai kuten tietokirjojen kieli, journalistinen kieli tai puhuttu kieli. Musiikki ja kuvataide muuttuvat jo muutamissa vuosikymmenissä valtavasti, mutta kontekstin tunteminen voi tehdä niistä edelleen antoisia. Taideteosten arviointi yleisteoksissa ei voi perustua henkilökohtaisten makumieltymysten sanelemaan moitteisiin vanhentuneisuudesta vailla kontekstia. Käsitelmä romaanista, narraatiosta, jopa välimerkkien käytöstä on aivan toinen kuin 1930-luvulla. Konteksti katoaa, jollei tutkimus valaise sitä ja auta ymmärtämään menneisyyden kaunokirjallista maailmaa. Se, mistä oma aika syttyy ja kiittää, voi vuosikymmeniä myöhemmin tuntua maneerilta. Ja tämä koskee meitäkin nyt. Myös tieteellinen teksti vanhenee esimerkiksi siten, että sen argumentaation asenteet alkavat paistaa läpi. Miten sitä tulisi silloin kohdella? Kysymys koskee jokaista tieteellistä ja tietotekstiä kirjoittavaa. Tätä voi jokainen argumentoidessaan ja tutkimustraditioon nojautuessaan tykönään pysähtyä miettimään.

On täysin luvallista, ettei modernismiin ja minimalismiin tottuneena syty 1930-luvun kirjallisuuden kielelle ja sen kiihkeydelle ja vuolaudelle. On täy-

sin luvallista, ettei piittaa ollenkaan Weckroothin perheen miesten ja naisten edesottamuksista eikä 1700-luvun Viipurista. On täysin luvallista, ettei menneisyyteen sijoitettu naisten elämänpiiri tai sukupuolijärjestelmän kuvaaminen heidän näkökulmastaan kiinnosta vähääkään. Mutta kuvaillessaan tämän-tyyppistä kaunokirjallisuutta kannattaa vastaavasti olla erityisen itsereflektiivinen. Muuten tulee tiedon ja tieteen sijasta ilmaiseeksi vain mieltymyksiään, elämänpiiriään ja agendaansa.

Kolmiota naiskirjailija–historiallinen romaani–Viipuri tarkastellessa tulee miettineeksi, oliko 1960-luvulla tarve ylipäättään sysätä marginaaliin naiskirjailija, joka edusti sotaa edeltävää Viipuria. Lempi Jääskeläinen epäilemättä teki Viipurin historiaa tunnetummaksi kuin luultavasti kukaan muu kirjailija. Niiden tavallisten suomalaisten parissa, joilla ei ollut mitään yhteyksiä luovutettuihin alueisiin, lempijääskeläisensä lukeneet saattoivat tajuta muita paljon paremmin, mitä Viipurin mukana oli menetetty: kyseessä ei ollut vain eettinen vääryys, amputoiva alueluovutus ja suuri taloudellinen menetys vaan vielä paljon enemmän. Mutta sodan jälkeen Viipurin muisteleminen tai sen muiston edustaminen ei ollut mikään yksiselitteisesti myönteinen ilmiö tai habitus. Se saattoi joillekin merkitä tuomittavaa nostalgiaa, neuvostovastaisuutta, oikeistolaista taantumuksellisuutta tai revanssihenkeä, riippumatta siitä oliko lukenut kirjailijan tuotantoa. Ja riippumatta siitä, että kirjailija oli tehnyt ammatinvalintansa 1920-luvulla, ei suinkaan kesällä 1944.

Jokainen uusi sukupolvi pääsee vielä koulunkäynnin myötä yleistiedon ja yleisivistyksen äärelle, mutta ei enää tietosanakirjan artikkeleiden kautta. Uusia tietosanakirjoja ei enää kirjoiteta eikä julkaista, sillä tietoa haetaan nopeasti ja lähdekritiikittömästi verkosta ja erityisesti Wikipediasta, nykyajan haparoiavasta hakuteoksesta ja sattumanvaraisesti lähdeviitotetusta yleisesityksestä. Se tuottaa materiaalia sekä hyvässä että pahassa, sekalaista kirjavaa tietoa sekä perustelemattomia mielikuvia ja käsityksiä. Wikipedia kertoo Lempi Jääskeläisestä:

Jääskeläinen oli asenteeltaan hyvin oikeistolainen; tämä tuli ilmi vahvimmin hänen kuvatessaan jatkosodan aikana Viipurin tuhoja: hän ylimaalaili seudun ja kaupungin aiempaa kauneutta – muun muassa kutsuen Viipuria 'Pohjolan Venetsiaksi' – ja kirjoitti muun muassa OTK:n suurmyllyn tuhosta: 'Aasialaista kulttuuria todistavat nyt tämän komean rakennuksen surkeat jäännökset!' – tai vielä paikalla venäläisten jäljiltä olleista Leninin ja Stalinin patsaista: 'Vihatun vieraan vallan kiviset edustajat'.⁴⁵

(Viimeinen sana on alkutekstissä kylläkin ”julistajat”,⁴⁶ kiistämättä täysin absurdissa TK-valokuvassa Lenin ja Stalin keskustelevat veistoksena Neitsyt-niemen funkkistyyllisen sotilassairaalan edessä.)

Syksyn 1941 hyökkäysvaiheen sitaatin pohjalta voisi aivan yhtä hyvin määrittellä ihmisinä ja henkilöinä ”hyvin oikeistolaisiksi” koko TK-väen ja sen enempää miettimättä kaikki ne, jotka tuona syksynä järkyttyivät Viipurin raunioista ja reagoivat. Onhan myös tavattoman oikeistolaista ”ylimaalailia” Kannaksen ja Viipurin ”aiempaa kauneutta”. Lempin kuvateksteistä yksi tosiaan kuuluu: ”Siniset vedet kiersivät vanhaa Viipuria. Syystä sitä nimitettiin Pohjolan Venetsiaksi”.⁴⁷ Samaa ”oikeistolaista” termiä on käytetty myös Pietarista, Amsterdamista, Tukholmasta ja jopa Helsingistä. Olipa puoluekanta tai maailmankatsomus mikä tahansa, jokainen ihminen järkyttyisi nähdessään kotikaupunkinsa raunioina.

Wikipediasta tietoa hakevat edustavat juuri niitä lukemattomia eri-ikäisiä ihmisiä, jotka etsivät tiedon johtolankoja. Vaikka yksittäisen romaanin kieli saattaa vanheta ja sen aikalaiskonteksti unohtua, kiinnostus menneisyyteen ei muutu vanhanaikaiseksi eikä tarve historiatieteen popularisointiin katoa.

Tieteellisistä hakuteoksista saattaa silti löytää punnitun, tasapuolisen tiivistyksen. Vuonna 2004 ilmestyneessä *Suomen kansallisbiografiassa* Liisi Huhtala jäsentää ytimekkäästi Lempi Jääskeläisen elämäntyön ja jälkimaineen välisen jännitteisen suhteen: ”Lempi Jääskeläisen teosten sovinnaisia ihmiskuvia ja stereotyyppisiä säätyvastakohtia on usein moitittu. Nykynäkökulmasta korostuu hänen henkilöittensä suorastaan moderni ristiriitaisuus ja teostensa yllättävän vahva ja värikäs kertojanääni.”⁴⁸

On edistettävä sitä, että uudet sukupolvet löytävät tiensä sekä kirjastoon että vaikkapa 1700-luvun Viipuriin. On hyvä pitää lukeva mielensä mieluummin avoimena kuin poissulkevana. Kallistetaan korvaamme kun kirjailija Jääskeläinen kertoo. Uusia suomalaisia viipurilaisia kirjailijoita ei ole näköpiirissä.

Paluu Domukseen

Domus selvisi myös jatkosodan loppuvaiheista melko vähäisin vaurioin ja se epäilemättä asutettiin nopeasti. Sodan jälkeen Domuksen talossa toimi kirja-kaupan tilalla elintarvikemyymälä. 1980-luvun lopulla alkoivat rakennuksen muutostyöt hotelliksi, mutta urakka jäi kesken. Nykyään Domuksen talo on raunioina. Rakennuksen ulkoseinät ovat niukin naukin pystyssä. Välipohjat ovat jo romahtaneet. Katu on osittain katkaistu, sillä laastin- ja tiilenkappaleilta suojelevat vihreät verkot ovat repaleina ja rakenteet murenevat vaarallisesti. Domus odottaa armoniskua.

Miten suhtautua avoimesti ja hedelmällisesti Lempi Jääskeläiseen, jonka jokainen elinvuosi oli myös hänen kotikaupunkinsa – Euroopankin mittakaavassa erikoislaatuisesti asukkaansa vaihtaneen kaupungin – ajanlaskua ennen ja

jälkeen toisen maailmansodan? Jääskeläinen itse kuvaili ristiriitaisia tunteitaan vuonna 1947 teoksessa *Uuno Kailaasta Aila Meriluotoon – Suomalaisten kirjailijoiden elämäkertoja*: ”Elämäni on kulunut suurin piirtein saman vanhan kaupungin puitteissa. Kun joskus – ennen vanhaan – vaeltaessani syyssumuisia Viipurin katuja tämä ajatus ahdisti minua, muistelin Immanuel Kantia, joka ei koskaan jättänyt kotikaupunkiaan Königsbergiä. Ehkä minäkään en olisi jättänyt...”⁴⁹

Yksi mahdollisuus on lukea hänen toiseksi viimeinen teoksensa. Vuonna 1961 hän julkaisi romaanin *Tyttö vanhassa kaupungissa*. Se on fiktioksi puettu kokoelma lapsuudenmuistoja, pienen tytön ilon- ja huolenaiheita, väärinkäsityksiä, pettymyksiä, nuoren koululaisen vaikutelmia vuosisadan alun Viipurista. Leikit Patterinmäellä, naapurissa sijaitseva bordelli, matka Pietariin, koulunkäynnin edesottamukset, leikkitoveri Tamara ja muut venäläiset naapurit, suuret uutisotsikot jotka äidin puotipuksujen mukana puskevat nuoren tytön tajuntaa askarruttamaan.

Romaani huipentuu vuosien 1917–1918 levottomuuksien ja murheiden kuvaukseen. Syksy ja talvi 1917 hahmottuvat nuoren tytön silmin synkkänä ajanjaksona, jolloin naisrauha katoaa Viipurin kaduilta. Sisällissodan kokemus on syvästi haavoittava, sillä nälän, kotitarkastusten ja kaupunkitaisteluiden todellisuus on kuvattu herkän teinitytön ja hänen suojattoman perheensä näkökulmasta. Ei ihme, että Lempi Jääskeläinen järkyttyi Viipurissa syyskuussa 1941, sillä hänellä oli kehoa myöten muistissaan kaupunkipommitusten kauhu jo keväältä 1918. Romaanin päähenkilön, ”Tytön” lapsekkaan hellänkiikkeä rakkaus äitiin raastaa ja musertaa lukijan sydämen, kun kirjailija kuvaa äitinsä kuoleman keskellä pelottavaa punaista Viipuria. Valkoisten saapuminen kaupunkiin on tytölle valtaisa helpotus, mutta samaan hengenvetoon sivuhenkilön, toimittajan, suulla selvitetään tytölle, miksi punaiset olivat nousseet kapinaan ja miten heitä voisi ymmärtää.

Romaanin lopussa Tyttö kävelee Raatitorin yli vaaleassa kevättakissa mutta edelleen suruhunnussa kohti venäläistä kimnaasia, jättikokoista koulurakennusta kotikadun ja Keisarinkadun kulmassa, vastapäätä venäläistä garnisoonia.

Koulutoveri on pyytänyt Tytön kanssaan palkattomiin kansliatöihin. Kirjurintyötä on loputtomasti tarjolla. Tytölle on etukäteen lähetetty valkoinen käsivarsinauha, jonka tekstiä hän ei ymmärrä: ”Viipurin Tutkijalautakunta”. Tullessaan koululle hän häkeltyy. Koulun piha ja aula ovat aivan täynnä sotavankeja, joita sarkapukuiset, aseistetut sotilaat vartioivat: ”He olivat kuin laumoihin kootut eläimet, silmät palavina, syvälle kuoppiin vajonneina, ja likaiset ryysyt löyhkäten lialle ja ruumiin eritteille”. Rakennuksessa toimii sota-oikeus. Tytön tehtäväksi osoitetaan ensin naisvankien ruumiintarkastus. Työ hävettää häntä. Hän löytää tutkittavaltaan partaveitsen hihankäänteestä. Sen jälkeen hänen pitää

ryhtyä töihin kansliassa, jossa muut työntekijät ovat Ruotsalaisen tyttökoulun oppilaita. Hänen tehtävänä on etsiä kortistoista luettelokirjaan merkittyjä vankien nimiä ja kirjoittaa nimet erityisiin kaavakkeisiin. Kaavakkeita on valkoisia, keltaisia ja punaisia, ja niitä on luokkahuoneen nurkassa korkeina pinoina. Tyttö ihmettelee kaavakkeiden värejä, ja hänen toverinsa selittää, että valkeisiin kirjoitettiin vapautettavien eli todistettavasti väkisin punakaartiin vietyjen nimet, keltaisiin vankeuteen joutuvien ja punaisiin teloitettavien nimet.

Tyttö istuu kirjoituspöytänsä takana ja pöydälle kertyy yhä korkeampi pino punaisia kaavakkeita:

Hänestä oli äkkiä aivan kauheaa, että hänen piti tehdä jotakin tuollaista. Hän ikäänkuin joutui sinetöimään noiden onnettomien elämän. Hänen kätensä kirjoittamat nimet ja merkinnät lopettivat sen henkilön, sen tuntemattoman henkilön, elämän maan päällä ja juuri nyt, kun oli tulossa kaunis ja lämmin kevät. Tyttö ei voisi, ei varmaan voisi jatkaa tätä työtä. Hänelle tuli paksu pala kurkkuun, eivätkä kyyneleet olleet kaukana, vaikka hän koetti purra luontonsa. Hänhän tiesi, mitä on, kun ihminen kuolee äkkiä – omasta äidistään ja äiti oli saanut kuolla omassa vuoteessaan.

Jättiläismäinen vankileiri on kadun toisella puolella muurin takana, ja tyttö tietää, ettei siellä ole ruokaa eikä armoa, joten vankeus on jo kova rangaistus. ”Ihmisellä ei minun mielestäni ole oikeutta ottaa rauhan aikana hengiltä toista ihmistä”, tämä 17-vuotias toteaa työtoverilleen. Viikon kuluttua hän irtisanoutuu työstään. Kun hän kävelee kohti kotia Katariinankadulla, vastaan tulee saksalainen sotaväenosasto, joka laulaa iloista *Alte Kameraden* -marssia. Tyttö katselee ympärilleen vanhassa kaupungissa ja tuntee, että hänen lapsuutensa on päättynyt.⁵⁰

Viitteet

- 1** Tieto kaupanhoitajasta Jääskeläinen 1947, 30.
- 2** KA: Viipurin läänin henkikirjat 1905, 1912 ja 1916. Kyseisen Pajakatu 3:n tontin vuoden 1919 suurten uudistustöiden jälkeen siinä toimi Teollisuuden ja liikkeenharjoittajainseura Pamaus. Moisio 1983, 15. Lempi Jääskeläisen elämäkertatiedot perustuvat Erkki Moisio kirjoittamaan elämäkertaan *Lempi Jääskeläinen – Viipurin kuvaaja* (Otava 1983). Se on ongelmallinen lähde, sillä siitä puuttuu lähdeluettelo ja sen painopiste on paljolti romaanien juoniselostuksissa, mutta lähteenä näyttää olleen ainakin Jääskeläisen muistelmateos *Kevät vanhassa kaupungissa* (1957). Lempin parasta ystävää ja asuinkumppania eli Aili-sisarta on haastateltu elämäkertaa varten, joten ainakin tietoa on tullut Lempin läheltä.
- 3** Moisio 1983, 19.
- 4** Moisio 1983, 21–22.
- 5** Moisio 1983, 23–24, 27. Sukupolvea vanhemman kollegan, hieman samantapaista kirjailijanimeä käyttäneen L. Onervan runot olivat niin feminiinisiä, että mieheksi häntä harvemmin luultiin. Alkuun hänen oikeaksi nimekseen arveltiin Lyyli tai Laura Onervaa.
- 6** Moisio 1983, 29, 36.
- 7** Jääskeläinen 1947, 32.
- 8** Moisio 1983, 48–49.
- 9** Moisio 1983, 83–84.
- 10** Moisio 1983, 116–121.
- 11** Moisio 1983, 89–93.
- 12** Jääskeläinen 1957, 72.
- 13** Moisio 1983, 85–86.
- 14** Jääskeläinen 1957, 77–82.
- 15** Moisio 1983, 84.
- 16** Moisio 1983, 93.
- 17** Jääskeläinen 1957, 110.
- 18** Moisio 1983, 92, 136.
- 19** Moisio 1983, 135, 142.
- 20** Jääskeläinen 1940, 5–6.
- 21** Moisio 1983, 227–228. Mainittakoon, että kollegiaalisena hatunnostona Lempi Jääskeläiselle sijoitin romaanissani *Siemen* (Tammi 2016) miespäähenkilön jatkosodan aikana majoitetuksi Domukseen, kadunpuoleiseen asuntoon. Lisäksi samainen mieshenkilö on syntynyt vuonna 1900 kuten moni kiinnostava suomalainen hahmo.
- 22** [Jääskeläinen] 1941, 4.
- 23** Jääskeläinen 1941, 6–7.
- 24** Moisio 1983, 143.
- 25** Moisio 1983, 145.
- 26** Moisio 1983, 153.
- 27** Moisio 1983, 155, 158.
- 28** Helsingin Sanomat 15.9.1964.
- 29** Laitinen 1965, 469–470.
- 30** Laitinen 1965, 470.
- 31** Ihonen 1992, 89–91.
- 32** Ihonen 1992, 91.
- 33** Ihonen 1992, 138–139.
- 34** Ihonen 1992, 61–62.
- 35** Palmgren 1989, 129.
- 36** Jääskeläinen 1957, 277–278.
- 37** Ihonen 1992, 62.
- 38** Teittinen, ”Lempi ja Aili Jääskeläisen rahasto – Viipurilaissisarusten tuki historian ja kirjallisuuden tutkimukselle” (<https://apurahat.skr.fi/nimikkorahastot/nimikkorahastoosite?numero=282460>, viitattu 24.1.2019).
- 39** Moisio 1983, 219.
- 40** Manninen 1989, 462.
- 41** Manninen 1989, 462.
- 42** Kurikka 1999, 38.
- 43** Jääskeläinen 1957, 236.
- 44** Jääskeläinen 1957, 88.
- 45** Wikipedian ”Lempi Jääskeläinen”-sivu (https://fi.wikipedia.org/wiki/Lempi_Jääskeläinen, viitattu 24.1.2019).
- 46** [Jääskeläinen] 1941, 73.
- 47** [Jääskeläinen] 1941, 12.
- 48** Huhtala 2004.
- 49** Jääskeläinen 1947, 26.
- 50** Jääskeläinen 1961, 310–321.

Lähde- ja kirjallisuusluettelo

Arkistolähteet

Kansallisarkisto (KA)

Viipurin läänin henkikirjat

Viipurin kaupungin henkikirjat 1905, 1912 ja 1916

Sanomalehdet

Helsingin Sanomat 1964

Internet-lähteet

Teittinen, Heli. ”Lempi ja Aili Jääskeläisen rahasto – Viipurilaissisarusten tuki historian ja kirjallisuuden tutkimukselle”. (<https://apurahat.skr.fi/nimikkorahastot/nimikkorahastoesite?numero=282460>, viitattu 24.1.2019)

Wikipedian ”Lempi Jääskeläinen”-sivu (https://fi.wikipedia.org/wiki/Lempi_Jääskeläinen, viitattu 24.1.2019)

Painetut lähteet ja tutkimuskirjallisuus

Huhtala, Liisi (2004). ”Jääskeläinen, Lempi”. Kansallisbiografia-verkkojulkaisu. Studia Biographica 4. Helsinki: SKS. (<http://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-kg-004970>, viitattu 24.1.2019)

Ihonen, Markku (1992). Museovaatteista historian valepukuun. T. Vaaskivi ja suomalaisen historiallisen romaanin murros 1930–1940-luvulla. Helsinki: SKS.

Jääskeläinen, Lempi (1940). Se oli Viipuri vihanta. Viipurin historiasta kertomuksia. Helsinki: Otava.

Jääskeläinen, Lempi (1941). Vanhan Viipurin hiljaiseloa. Kertomuksia 1800-luvun Viipurista. Helsinki: Otava.

Jääskeläinen, Lempi (1947). ”Lempi Jääskeläinen (Lempi Inkeri J.)”. Teoksessa Uuno Kailaasta Aila Meriluotoon. Suomalaisen kirjailijoiden elämäkertoja, toim. Toivo Pekkanen ja Reino Ruanheimo. Helsinki: WSOY, 26–32.

Jääskeläinen, Lempi (1957). Kevät vanhassa kaupungissa – kertomus ajasta. Helsinki: Otava.

Jääskeläinen, Lempi (1961). Tyttö vanhassa kaupungissa. Romaani. Helsinki: Otava.

[Jääskeläinen, Lempi] (1941). Viipuri ennen ja nyt, teksti Lempi Jääskeläinen, toim. Börje Sandberg. Helsinki: Otava.

Kurikka, Kaisa (1999). ”Lempi Jääskeläinen”. Teoksessa Kotimaisia naistenviihteen taitajia – 100 vuotta rakkautta, toim. Ritva Aarnio ja Ismo Loivamaa. Helsinki: BTJ Kirjastopalvelu.

Laitinen, Kai (1965). ”Tulenkantajia ja aikalaisia”. Teoksessa Suomen kirjallisuus V, toim. Annamari Sarajas. Helsinki: SKS, Otava, 458–470.

Manninen, Kirsti (1989). ”Puhdasta historiaa”. Teoksessa Sain roolin johon en mahdu, toim. Maria-Liisa Nevala. Helsinki: Otava, 458–462.

Moisio, Erkki (1983). Lempi Jääskeläinen – Viipurin kuvaaja. Helsinki: Otava.

Palmgren, Raoul (1989). Kaupunki ja tekniikka Suomen kirjallisuudessa. Kuvauslinjoja ennen ja jälkeen tulenkantajien. Helsinki: SKS.